

РОЛЯТА НА СВИДЕТЕЛИТЕ В СВЕТЛИНАТА НА АНАЛИЗА ОТ БЪЛГАРСКОТО ОБИЧАЙНО ПРАВО ДО ДНЕС

Сузан Руфат

THE ROLE OF WITNESSES IN THE LIGHT OF THE ANALYSIS FROM THE BULGARIAN CUSTOMARY LAW UNTIL TODAY

Suzan Rufat

Abstract: According to Bulgarian customary law, witnesses play an essential role in the processes of law enforcement and administration, acting as catalysts of public relations. Their constitution in this capacity has undergone significant changes over the years. Today, their rights and obligations are regulated by the legislator in a narrower scope of action, which mainly contribute to revealing the objective truth.

Keywords: customary law, witnesses, testimony, customary contract law, objective truth

Възникването и формирането на българското обичайно право обхваща периода от създаването на Първата българска държава до Освобождението. Многообразието от изворови материали в етноложката култура е несъмнено доказателство за съществуването на обичайни норми, посредством които са се уреждали обществени отношения както между отделните субекти на правото, така и между човека и държавата. Етапите на развитие на българското обичайно право до голяма степен съвпадат и с етапите от развитието на правната и политическа организация у нас. Както е известно от изворовите материали и литературните източници, българското обичайно право възниква въз основа на юридическите обичаи на славяните и древните българи, оформяйки се като единна система през X век [Андреев, М., Ф.Милкова 1979, с. 14–15].

Ноторно известен е фактът, че българското обичайно право представлява система от правила за поведение, възникващи от народа, които служат за регулиране на обществените отношения посредством предоставянето на права и възлагането на задължения на субектите на правото, които правила за поведение се установяват чрез повтаряне на определено поведение при определени обстоятелства, характеризиращи се със стихийно, продължително и доброволно прилагане сред членовете

на обществото, което в крайна сметка се обособява като правна норма и се гарантира и санкционира от обществото поради създаването се съзнание за задължителност на така установената норма. При разглеждане на въпроса за ролята на свидетелите в различните етапи на развитие, през които е преминала българската народност, следва да се отбележи за пълнотата и юридическа прецизност, че поради необходимостта от създаване на сигурност и мотив за регулиране на обществените отношения по справедлив и морален в житейските взаимоотношения начин, се създават и различни клонове на частното право, а именно – семейно и наследствено право, вещно и договорно право, наказателно и процесуално право. Благодарение на значителното разнообразие от обичайноправни норми, по ефективен начин са се уреждали отношенията в процеса на земевладение и земеползване, договорните отношения, имуществено-правните отношения в рода и семейството, отношенията, породени от извършени общественно опасни деяния, както и отношенията, уреждащи придобиването, защитата и ограничаването на правото на собственост и владение.

Както бе отбелязано, етапите на развитие на българското обичайно право еволюират и са в унисон с развитието на обществените интереси и потребности от рационализация на практическите нужди на народа в условията на развиващото се стопанство и държавно устройство. През своето вековно развитие българското обичайно право търпи влияние на новите социално-икономически фактори за развитие на стопанския живот, кумулативно с това промените дават отражение и върху социалните взаимоотношения между членовете на обществото в условията на постепенно обогатяваща се народопсихология. При проследяване на съдбата на българското обичайно право се наблюдава системно и последователно ограничаване на приложното му поле, докато писаното право взема превес над последното и в крайна сметка се достига до епизодично приложение на обичайноправните норми, имащи по-скоро диспозитивен характер, които се манифестират главно в областта на семейноправните отношения, междусъседските и договорните отношения. Казано по друг начин, там, където обичайноправните норми намират публичност в лицето на ролята на свидетелите, които се явяват катализатори на обществените отношения и основен правен инструмент както за валидизацията на договорите, така и за разкриване на обективната истина. Преди да се разгледа ролята на свидетелите в различните правни отрасли, следва да се отговори на въпроса кои лица могат да бъдат конституирани като такива.

В обичайното право, свидетелите се делят на „добри и честни“ и „мързеливи и похватливи (тези, които обичат да похващат чуждото)“ [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 244–245]. При сключването на договори от всеки един дял на обичайното право, както и при съдебните процеси, тези квалификации са особено важни досежно валидизацията както

на договорите, така и за упражняване правото на страните на справедлив съдебен процес. Смятало се, че „мързеливите и похватливи“ свидетели могат да дадат лъжливи показания дори срещу литър вино или друга материална облага) [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 256]. И на практика по този начин се осуетява сключването на валидно съглашение между страните, като договорът се квалифицира като нищожен, т.е. не поражда желаните от страните правни последици поради порок във формата му за сключване.

В наши дни подобно изискване липсва, тъй като установеният от модерния български законодател чл. 18 от Закона за задълженията и договорите гласи, че за прехвърляне на собственост или за учредяване на други права върху недвижими имоти е достатъчно те да бъдат извършени в писмена форма и съставянето на нотариален акт [Държавен вестник, бр. 275, 22 ноем. 1950; посл. изм.: Държавен вестник, бр. 35, 27 април 2021]. Погледнато през призмата на обичайното ни право, бихме могли да отъждествим ролята на свидетелите в договорното право с тази на нотариуса като оправомощено от държавата лице, което следи за спазване на правния ред при сключването на важни договори, прехвърляне владението на движимо и недвижимо имущество и т.н.

За да имат свидетелските показания доказателствена тежест в съдебния процес, се практикувал следният обичай : правораздавателният орган (напр. кадията) преди да разпита свидетеля за условията на сключения договор между страните, изисквал от него удостоверение, подписано от няколко лица (без значение дали са селяни или граждани), които трябвало да са „честни и известни“ да потвърдят, че свидетелят е „честен и добър човек“. Същото трябвало да бъде подпечатано със селски или махленски печат. А ако не можел да се снабди с такова удостоверение, правораздавателният орган не пристъпвал към разпита на свидетел, вместо това указвал срок за конституиране на друг свидетел в режим на довеждане. Оттам произлиза и народната мъдрост „Ако имаш излишно време, стани свидетел, ако имаш повече пари, стани кефилин“ [Маринов, Д. 1907, с. 224]. В наши дни, подобно изискване липсва, но съдебната практика е наложила на свидетеля да се зададе въпрос дали е осъждан за престъпление с оглед преценката на достоверността на показанията макар изискването по чл. 139, ал. 3 от Наказателно-процесуалния кодекс [Държавен вестник, бр. 86, 28 окт. 2005; посл. изм. и доп.: Държавен вестник, бр. 39, 1 май 2024] за даване на обещание от страна на свидетеля, че добросъвестно и точно ще изложи всичко, което знае по делото.

По отношение на броя свидетели, които могат да бъдат ангажирани в съдебния процес, според обичайното право, ограничение няма. Единствено при договора за покупко-продажба на движими вещи на по-голяма стойност и недвижими вещи, обичайното право изисква наличието

поне на двама свидетели като форма за действителност [Маринов, Д. 1894, с. 285]. Бихме могли да кажем, че тази обичайноправна норма намира израз именно в чл. 164, ал. 1, т. 3 от действащия Граждански процесуален кодекс, където текстът гласи следното: „Свидетелски показания се допускат във всички случаи, освен ако се отнася за установяване на обстоятелства, за доказването на които закон изисква писмен акт, както и за установяване на договори на стойност, по-голяма от 5000 лв. [Държавен вестник, бр. 59, 20 юли 2007; посл. изм.: Държавен вестник, бр. 67, 9 авг. 2024]. По аргумент от противното, достигахме до извода, че със свидетелски показания могат да бъдат установени парични вземания в размер до 5000 лв. В подкрепа на това съждение следва да се отбележи, че тъй като днешното ни законодателство е базирано на римското право (като континентална правна система), то един принцип на римското частно право, цитирано често в съдебните заседания, гласи: „Един свидетел не е свидетел“ [Андреев, М. 1962, с.81]. От правна гледна точка не бихме могли да се уповаваме на неписаните обичайноправни норми, но народопсихологията ясно търси израз и в сегашното ни законодателство като счита, че двама или повече свидетели могат да допринесат за разкриването на обективната истина.

А по отношение на възрастта на свидетеля във връзка с вменяемостта (свойството да разбира и възприема правилно фактите от обективната действителност), се взема предвид положението на лицето в семейството или заедругата, като по-малкият брат може да поеме управлението в заедругата, респективно думата му да има по-голяма тежест, ако е сключил брак [Маринов, Д. 1894, с. 54]. По действащото законодателство, малолетни и непълнолетни лица също могат да дават показания, но вместо да се вземе предвид положението на лицето в семейството, като обобщен образ на душевното му състояние, вече това става при задължителното участие на психолог или педагог. Не могат да бъдат свидетели лицата, които поради физически или психически недостатъци не са способни да възприемат правилно фактите, имащи значение за делото, или да дават достоверни показания за тях, както и съгласно чл. 118 от действащия НПК не могат да бъдат свидетели и лицата, които са участвали в същото наказателно производство в друго процесуално качество, освен обвиняемия, спрямо когото производството е прекратено или завършено с влязла в сила присъда или пострадалия, частния обвинител, гражданския ищец, гражданския ответник и други, изброени в разпоредбата на чл. 118 от НПК [Държавен вестник, бр. 86, 28 окт. 2005; посл. изм. и доп.: Държавен вестник, бр. 39, 1 май 2024].

В областта на семейното обичайно право се разграничават няколко форми за сключване на брак. Това са годеж (малък и голям), кражба на мома, приставане и откуп. Най-често бракосъчетанието се извършва

чрез годеж. Малкият годеж се извършва в тесен кръг близки роднини, които уточняват и изясняват въпросите с предстоящия брак. На големия годеж присъстват по-широк кръг роднини и близки. Тогава публично се обявява постигнатото съглашение между страните [Вакарелски, Х. 1977, с. 476–477]. На пръв поглед макар обичайното право тук да не проявява строгост относно изискванията за качеството на свидетелите, което е предпоставка за действителността на договора, то при бракосъчетанието се наблюдава по-скоро публично оповестяване на клаузите по предварително постигнатото съглашение между двете семейства, за да не се отметне някоя от тях. Окончателното сключване на брака се счита с тържествено отпразнуване на сватбата и с църковният обред се смята, че „женитбата е свършена“ [Вакарелски, Х. 1977, с. 485–486]. В днешно време, когато говорим за форма на брака, се разбират няколко неща. На първо място, в най-широк смисъл, формата на брака е свързана с това на коя юрисдикция се подчинява сключването на брака. До 1945 г. е съществувал единствено църковният брак, а оттогава насам единствената форма на брака е гражданската. Досежно ролята на свидетелите, според изискванията за сключване на граждански брак, те са свидетели само на процедурата и следят за това, което се случва. С подписите си удостоверяват, че лицата са дали съгласие. В чл. 11, ал.1 от Семейния кодекс се казва, че бракът се смята за сключен с подписването на акта за сключване на граждански брак от встъпващите в брак и от длъжностното лице по гражданското състояние [Държавен вестник, бр. 47, 23 юни 2009; посл. изм. и доп.: Държавен вестник, бр. 106, 22 дек. 2023]. Ролята на свидетелите тук е диспозитивна. Участието на свидетели по правило е задължително, но законодателят визира по-скоро факта, че ако случайно поради някакви причина е пропуснат подписът на някой свидетел, това няма да се отрази върху валидността на акта за брак. Дори неучастието на свидетел също няма да се отрази на валидността на брака.

Според обичайното наследствено право, придобиването на собственост по деривативен способ (чрез завещание) върху недвижим имот, се осъществява както устно, така и писмено. Първоначално се изисква участието на 7 свидетели, за да бъде съставено валидно завещание в устна форма, но ако не могат да се намерят, се признава и участието на 5-ма свидетели. Също така, завещание може да се състави и при участието само на 2-ма свидетели, ако завещателят е тежко ранен поради участието му във военни действия [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 219]. Днес изискванията от миналото за броя на свидетелите се среща и в действащото ни законодателство. Според Закона за наследството нотариално завещание трябва да бъде извършено от нотариус в присъствието на двама свидетели, т. нар. „инструментарни свидетели“ [Държавен вестник, бр. 22, 29 ян. 1949; посл. изм.: Държавен вестник, бр. 47, от 23 юни 2009]. Същест-

вува забрана определени лица, посочени в чл. 584 от Граждански процесуален кодекс, да бъдат свидетели. Такива са например недееспособните, неграмотните на български език, свързани с нотариуса или участващите в производството лица [Държавен вестник, бр. 59, 20 юли 2007; посл.изм.: Държавен вестник, бр. 67, 9 авг. 2024]. При съставянето му се спазва строго формализирана процедура – завещателят изявява устно своята воля на нотариуса, който я записва така, както е изявена, след което прочита завещанието на завещателя в присъствието на свидетелите. Нотариусът отбелязва изпълнението на тези формалности в завещанието, като означава и мястото, и датата на съставянето му. След това завещанието се подписва от завещателя, от свидетелите и от нотариуса. Изискването за липсва на свидетели фигурира само при саморъчно съставеното завещание, което се връчва на нотариус за пазене.

По отношение на договорното право, което частично бе разгледано, бихме могли да допълним, че сключването на договорите дълго време продължава да става по обичайната практика – в присъствието на свидетели. Продължава да се практикува и обичайното морално узаконяване на договорите, изразяващо се в строгото съблюдаване на дадената дума (обещанието). Нарушаването ѝ се смята за грях и е подлагано на сурова обществена присъда. Ако някой не удържи на думата си и развали едностранно постигнатото споразумение, се счита, че той е нечестен човек [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 372]. В наши дни устно се сключват само консенсуалните договори, без изискване за присъствие на свидетели. Постигането на съглашение между страните, за които законът не изисква друга форма, е достатъчно основание за пораждаване на правните последици.

По отношение на обичайното съдебно право, по-съществени отклонения от традициите от миналото има в съдопроизводството. Процедурата при обичайните съдебни процеси продължава да бъде елементарна, но същевременно в нея се забелязват нови моменти. И в периода след Освобождението виновникът е призоваван чрез пъдаря, полския пазач или нощния караул. Виновникът се явява в общината лично и лично бива съден. За разлика от периода преди Освобождението обаче сега се допускат свидетели и защитници без ограничение на техния брой. Виновникът дори може да доведе „свои“ свидетели [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 396]. Що се отнася до съдебната клетва, тя или не се използва или към нея се прибегва, когато няма свидетели. Тя също има доказателствена стойност, защото като доказателства в обичайния процес се приемат свидетелските показания, (но от близки роднини не се приемат), клетвата, самопризнанието, писмените доказателства и рабошите. Поради това, ако обвиняемият се закълне, че е невинен и липсват други доказателства, бива освобождаван. Но, ако има свидетели, които да потвърдят

вината му, не се вярва на клетвата му [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 397]. Според действащото ни законодателство съдът трябва да изследва всички доказателства по делото всестранно и пълно. В това изследване съдът трябва да оцени достоверността на показанията и може да вземе предвид всички други факти и обстоятелства по делото. Показанията на всички свидетели се приемат за еднакво достоверни при тяхното представяне. Никой свидетел не може да бъде презюмиран за по-достоверен от друг без индивидуална оценка. Такова деление за достоверността на фактите, възпроизведени от свидетелите, се наблюдава във Византийската Еклога, където за „приемливи“ се считали онези свидетели, които имали професия, служба или богатство. Само при липсата на такива свидетели, се пристъпвало към търсене на свидетел от „неизвестен“ произход, но при противоречие в показанията им, трябвало да бъдат подложени на изтезания [Андреев, М., Ф. Милкова 1979, с. 256]. Съгласно разпоредбата на чл. 290 от действащия ни Наказателен кодекс, изпълнителното деяние на лъжесвидетелстването може да се осъществи в две форми: потвърждаване на неистината или затаяване на истината и се наказва за лъжесвидетелстване с лишаване от свобода от една до пет години [Държавен вестник, бр. 26, 2 април 1968; посл. изм.: Държавен вестник, бр. 42, 14 май 2024].

В заключение, следва да се отбележи, че фигурата на свидетелите в миналото според българското обичайно право, заема съществено значение в процесите на правоприлагане и правораздаване, изпълнявайки ролята на катализатори на обществените отношения. Много от разпоредбите, свързани с ролята на свидетелите и като регулатори на социално-икономическата действителност, са напълно изчезнали от текстовете на писаното ни право. Днес техните права и задължения са уредени от законодателя в по-тесен обхват на (правно) действие, които допринасят основно за разкриване на обективната истина.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Периодичен печат

ДВ 1950 – Държавен вестник, бр. 275, 22 ноем. 1950 г., посл. изм. ДВ, бр. 47 от 23 юни 2009 г. [Darzhaven vestnik, br. 275, 22 noemv. 1950 g., posl. izm. DV, br. 47 ot 23 yuni 2009 g.] – <https://lex.bg/laws/ldoc/2121934337> (достъпен на: 29.08.2024 г.)

Публикации/ Publications

Андреев, М. 1962 – Михаил Андреев. Римско частно право. София: Наука и изкуство, 1962. [Mihail Andreev. Rimsko chastno pravo. Sofia: Nauka I izkustvo, 1962.]

Андреев, М., Ф. Милкова. 1979 – Михаил Андреев, Фани Милкова. История на българската феодална държава и право. София: Наука и изкуство, 1979. [Mihail Andreev, Fani Milkova. Istoriya na balgarskata feodalna darjava i pravo. Sofia: Nauka i izkustvo, 1979.]

Вакарелски, Х. 1977 – Христо Вакарелски. Етнография на България. Второ издание. София: Наука и изкуство, 1977 [Vakarelski, H. Etnografia na Bulgaria. Vtoro izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1977.]

Маринов, Д. 1894 – Димитър Маринов. Жива старина. Книга четвърта, „Народното обичайно право (I Гражданско право) (Материялът събранъ в Западна България)“. Русе: Печатница и литография – Перец Иос. Алкалай, 1894. [Dimitar Marinov. Zhiva starina. Kniga chetvarta, “Narodnoto obichayno pravo (I Grazhdansko pravo) (Materiyal sabran v Zapadna Balcariya)”. Ruse: Petchatnitsa I litografia – Perets Ios. Alkalay, 1894.]

Маринов, Д. 1907 – Димитър Маринов. Жива старина. Книга шеста, „Народното обичайно право (II Народно карателно (углавно) право)“. София: Печатница и литография гр. Т. Паспалев, 1907. [Dimitar Marinov. Zhiva starina. Kniga shesta, “Narodnoto obichayno pravo (II Narodno karatelno (uglavno) pravo)”. Sofia: Petchatnitsa I litografia gr. T. Paspelev, 1907.]

Интернет базирани източници

Държавен вестник, бр. 275, 22 ноем. 1950 – Закон за задълженията и договорите: **Държавен вестник, бр. 86, 28 окт. 2005** – Наказателно-процесуален кодекс: **Държавен вестник, бр. 86, 28 окт. 2005**, посл. изм. и доп. **Държавен вестник, бр. 39, 1 Май 2024** – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135512224> (достъпен на: 29.08.2024 г.).

Държавен вестник, бр. 59, 20 юли 2007 – Граждански процесуален кодекс: **Държавен вестник, бр. 59, 20 юли 2007**, посл. изм. **Държавен вестник, бр. 67, 9 авг. 2024** – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135558368> (достъпен на: 29.08.2024 г.)

Държавен вестник, бр. 47, 23 юни 2009 – Семейен кодекс: **Държавен вестник, бр. 47, 23 юни 2009**, посл. изм. и доп. **Държавен вестник, бр. 106, 22 дек. 2023** – <https://lex.bg/laws/ldoc/2135637484> (достъпен на 29.08.2024 г.)

Държавен вестник, бр. 22, 29 ян. 1949 – Закон за наследството: **Държавен вестник, бр. 22, 29 ян. 1949**; посл. изм.: **Държавен вестник, бр. 47, от 23 юни 2009** – <https://lex.bg/laws/ldoc/2121542657> (достъпен на 29.08.2024 г.)

Държавен вестник, бр. 26, 2 април 1968 – Наказателен кодекс: **Държавен вестник, бр. 26, 2 април 1968**, посл. изм. **Държавен вестник, бр. 42, 14 май 2024** – <https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (достъпен на: 29.08.2024 г.)

Съкращения

НПК – Наказателно-процесуален кодекс